

साहित्यकार मदनमोहन जोशीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग, भरतपुर, चितवनको
स्नातकोत्तर तह (एम्.ए.), द्वितीय वर्षको
दसौं पत्रको प्रयोजनार्थ
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

नारायणप्रसाद सापकोटा

शैक्षिक सत्र ०६२-०६४

त्रि.वि. दर्ता नं. २३२४१-९२

क्याम्पस रोल नं. ४८

नेपाली विभाग

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

सन् २०१२/वि.सं. २०६९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवन
नेपाली विभाग

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुरका विद्यार्थी नारायणप्रसाद सापकोटाले नेपाली एम्.ए. दसौँ पत्रको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत गरेको साहित्यकार मदनमोहन जोशीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

प्रा.डा. नारायणप्रसाद खनाल
विभागीय प्रमुख

हस्ताक्षर

सहप्राध्यापक भवनाथ सडौला
शोधनिर्देशक

हस्ताक्षर

सहप्राध्यापक गोविन्दराज विनोदी
बाह्यपरीक्षक

हस्ताक्षर

मिति : २०६९/४/११

२६ जुलाई २०१२

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, नेपाली विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका छात्र नारायणप्रसाद सापकोटाले साहित्यकार मदनमोहन जोशीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो। परिश्रम र लगनका साथ तयार पारिएको प्रस्तुत शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु।

मिति : २०६९।४।२

भवनाथ सडौला

सहप्राध्यापक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली विभाग

भरतपुर, चितवन

कृतज्ञता ज्ञापन

साहित्यकार मदनमोहन जोशीको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु सहप्राध्यापक भवनाथ सडौलाज्यूको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । अति व्यस्त हुँदाहुँदै पनि समय निकालेर शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराउनुका साथै अत्यन्त शिष्टतापूर्वक आवश्यक सुझाव र सल्लाह दिई आत्मीयताका साथ समुचित निर्देशन दिएर मलाई आत्मबल प्रदान गर्दै शोधकार्यमा उत्प्रेरित गर्ने आदरणीय गुरुप्रति सर्वप्रथम म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न स्वीकृति प्रदान गरी आवश्यक सुझाव र हौसला दिएर शोधपत्र तयार पार्न प्रोत्साहन गर्नुहुने नेपाली विभागका विभागीय प्रमुख प्रा.डा. नारायणप्रसाद खनालज्यूप्रति म कृतज्ञ छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्नका लागि आवश्यक सामग्री र सुझाव दिई प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने नेपाली विभागका आदरणीय गुरुहरू, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस पुस्तकालयका कर्मचारीहरू, सहायक प्रशासक शिवप्रसाद पोखरेल, होली भिजन पब्लिक स्कूलका प्रिन्सिपल मीनराज बस्ताकोटी तथा विद्यालय परिवारप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । साथै जानकारी लिने क्रममा आफ्नो अमूल्य समय दिएर भर्को नमानी सहयोग गर्ने सहयोगी महानुभावहरूप्रति म आभारी छु ।

शोधपत्र तयारीका क्रममा आवश्यक परेका स्रोत सामग्री जुटाई पूर्ण रूपमा सहयोग गर्नुहुने साहित्यकार रामहरि श्रेष्ठ, समालोक डी.आर. पोखरेल, मित्र द्वारिका नेपालप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । त्यस्तै शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक सहयोग र सल्लाह सुझाव दिने आत्मीय मित्र कृष्णप्रसाद पौडेल र अस्मिता सापकोटाप्रति आभारी छु । त्यस्तै हरतरहले मलाई अनुकूल वातावरण मिलाई शोधपत्र तयार गर्न सहयोग गर्ने मेरा परिवारजन र समयमै टड्कन गरी सहयोग गर्ने कालिका कम्प्युटर सर्भिस, नारायणगढका महेश पौडेलप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा साहित्यकार मदनमोहन जोशीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभागसमक्ष पेस गर्दछु ।

मिति : २०६९।४।२

.....
नारायणप्रसाद सापकोटा
नेपाली विभाग
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
भरतपुर, चितवन

सङ्क्षेपीकृत शब्दहरू

ते.सं.	तेस्रो संस्करण
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
ने.क.पा.	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पृ.	पृष्ठ
प्र.ले.स.	प्रगतिशील लेखक सङ्घ
प्र.सम्पा.	प्रधान सम्पादक
भ.न.पा.	भरतपुर नगरपालिका
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	विक्रम संवत्
सम्पा.	सम्पादक
स्व.	स्वर्गीय

विषय सूची

अध्याय एक

शोध परिचय

१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्याकथन	३
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	३
१.४ पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा	३
१.५ शोधकार्यको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता	१०
१.६ शोधकार्यको क्षेत्र र सीमा	११
१.७ अध्ययन पद्धति	११
१.८ सामग्री सङ्कलन विधि	११
१.९ शोधपत्रको रूपरेखा	११

अध्याय दुई

साहित्यकार मदनमोहन जोशीको जीवनी

२.१ पृष्ठभूमि	१४
२.२ वंश-परम्परा र बसाइँ-सराइँ	१५
२.३ जन्म र जन्मस्थान	१६
२.४ बाल्यकाल र शिक्षा-दीक्षा	१६
२.५ दाम्पत्य जीवन र पारिवारिक स्थिति	१७
२.६ बसोबास र आजीविका	१८
२.७ आर्थिक अवस्था र पेसा	१९
२.८ साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेश र कार्य	१९
२.९ सामाजिक क्षेत्रमा संलग्नता	२१
२.१० जेल जीवन	२२
२.११ रुचि र भ्रमण	२३
२.१२ दुर्घटना र उपचार	२४

२.१३ अविस्मरणीय घटना	२४
२.१४ सम्मान तथा पुरस्कार	२५
२.१५ जीवन-दर्शन	२६
२.१६ निष्कर्ष	२७

अध्याय तीन

साहित्यकार मदनमोहन जोशीको व्यक्तित्व

३.१ पृष्ठभूमि	२८
३.२ बाह्य व्यक्तित्व	२९
३.३ आन्तरिक व्यक्तित्व	२९
३.३.१ साहित्यिक व्यक्तित्व	३०
३.३.१.१ स्रष्टा व्यक्तित्व	३०
३.३.१.२ द्रष्टा व्यक्तित्व	३२
३.३.२ साहित्येतर व्यक्तित्व	३३
३.४ साहित्यकारहरूका दृष्टिमा मदनमोहन जोशी	३८
३.५ निष्कर्ष	४२

अध्याय चार

नेपाली साहित्यमा मदनमोहन जोशीको आगमन र साहित्य यात्रा

४.१ लेखनका लागि प्रेरणा र प्रभाव	४४
४.२ नेपाली साहित्यमा मदनमोहन जोशीको आगमन	४५
४.४ निष्कर्ष	५१

अध्याय पाँच

साहित्यकार मदनमोहन जोशीका प्रकाशित साहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन

५.१ परिचय	५३
५.२ म मर्दिन कवितासङ्ग्रहको अध्ययन	५४
५.२.१ शीर्षक	५४

५.२.२ संरचना	५५
५.२.३ विषयवस्तु	५७
५.२.३.१ म मर्दिन कवितासङ्ग्रहमा प्रकाशित कविताहरूको सामान्य चिनारी	६०
५.२.४ भावविधान	६३
५.२.५ भाषाशैली	६४
५.२.६ दृष्टिबिन्दु	६५
५.२.७ छन्द, रस अलङ्कार	६६
५.२.८ निष्कर्ष	६७
५.३ भरियाको कथा कथासङ्ग्रहको अध्ययन	६७
५.३.१ कथावस्तु	६८
५.३.१.२ भरियाको कथा कथासङ्ग्रहमा प्रकाशित कथाहरूको अध्ययन	६९
५.३.२ पात्र/चरित्र	७२
५.३.३ संवाद	७३
५.३.४ देश, काल र परिस्थिति	७४
५.३.५ भाषाशैली	७४
५.३.६ उद्देश्य	७५
५.३.७ निष्कर्ष	७६
५.४ मदनमोहन जोशीका साहित्येतर कृतिहरूको अध्ययन	७७
५.४.१ प्रतिक्रियावादी संविधानको खैलाबैला	७७
५.४.२ संविधानप्रतिको मोहभङ्ग	७८
५.४.३ अति बुद्धिवादीपना बराबर बेइमानीपना	७८
५.४.४ कम्युनिष्ट के चाहन्छन् ?	७९
५.४.५ प्रारम्भिक कम्युनिष्ट शिक्षा भाग-२	८०
५.४.६ महिला मुक्ति आन्दोलन	८०
५.४.७ जनताको सेवा गर	८०
५.४.८ हो चि मिन्ह	८१
५.४.९ जोशी वंशावली	८२
५.४.१० स्तालिनबारे	८२

५.४.११ मेरो एउटा प्रेमपत्र	८३
५.४.१२ कम्युनिष्ट पार्टीको घोषणा-पत्र	८३
५.४.१३ पेकिङ्ग स्वास्थ्य निवास	८४
५.४.१४ निष्कर्ष	८४

अध्याय छ

उपसंहार

६.१ परिचय	८५
६.२ अध्याय एकको निष्कर्ष	८५
६.३ अध्याय दुईको निष्कर्ष	८५
६.४ अध्याय तीनको निष्कर्ष	८६
६.५ अध्याय चारको निष्कर्ष	८६
६.६ अध्याय पाँचको निष्कर्ष	८७
६.७ समग्र निष्कर्ष	८७

परिशिष्ट

परिशिष्ट-१ : मदनमोहन जोशी विशेषाङ्कको चिनारी	९१
परिशिष्ट-२ : मदनमोहन जोशीका फुटकर रचनाहरूको कालक्रमिक विवरण	९५
परिशिष्ट-३ : साहित्यकार मदनमोहन जोशीको छायाचित्र	१०२
परिशिष्ट-४ : अन्तर्वार्ता लिइएका व्यक्तिहरूको स्रोत विवरण	१०३
परिशिष्ट-५ : विशिष्ट व्यक्तिहरूसँग लिइएको अन्तर्वार्ता प्रश्नावली	१०४
परिशिष्ट-६ : मदनमोहन जोशीले प्राप्त गरेका सम्मानहरू	१०५
परिशिष्ट-७ : मदनमोहन जोशीका अप्रकाशित कृतिहरू	१०८

सन्दर्भसामग्रीसूची

११०

अध्याय एक
शोध परिचय

अध्याय दुई

साहित्यकार मदनमोहन जोशीको जीवनी

अध्याय तीन

साहित्यकार मदनमोहन जोशीको व्यक्तित्व

अध्याय चार

नेपाली साहित्यमा मदनमोहन जोशीको
आगमन र साहित्य यात्रा

अध्याय पाँच

साहित्यकार मदनमोहन जोशीका प्रकाशित
साहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन

अध्याय छ
उपसंहार

परिशिष्ट

सन्दर्भसामग्रीसूची